

บรรณาธิการแถลง

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ฉบับนี้มีเนื้อหาหลักคือเรื่อง “คนกับงาน” นำเสนอ “งาน” หลายประเภท และ การต่อสู้ของ “คนทำงาน” พร้อมๆกับการตั้งข้อสังเกตต่อการจัดการ/ควบคุม คนและงาน ในหลายรูปแบบ เริ่มจากแรงงานหญิงในภาคอุตสาหกรรมกับการถูกควบคุมด้วยเวลา บทความที่สอง เป็นเรื่องของผู้ค้าหีบแร่แฝงลอย และ ความลึกลับ ย้อนแย้งของนโยบายรัฐต่อการค้าหีบแร่ จากแรงงานในเมืองมาสู่แรงงานในชนบท บทความที่สามอภิปรายการกลับมาเป็นแรงงานในสวนยางพาราของตัวเอง บทความที่สี่สะท้อนการผสมผสานการทำมาหากินที่หลากหลายของคนอีสาน และบทความที่ห้า อภิปรายทฤษฎีแรงงานเสนอการขยายมโนทัศน์เรื่องแรงงาน ให้ครอบคลุมการใช้แรงงานที่ไม่ได้ผลิต “วัตถุ” อาทิ ศิลปิน และแรงงานในโลกดิจิทัล เป็นต้น

ในบทความเรื่อง “การทำงานและการให้คุณค่าต่อการทำงาน ของแรงงานหญิงนครภายใต้การกำกับวินัยทางเวลา” อาจารย์นฤมล กล้าทุกวัน เสนอวิธีการที่โรงงานอุตสาหกรรมใช้ในการควบคุมแรงงานด้วยการสร้างวินัยทางเวลา กำหนดและจำกัดเวลาในการทำงานของแรงงานอย่างเข้มงวด กระบวนการควบคุมและติดตามการทำงานนี้ทำผ่านกลไก 2 แบบ คือ กลไกบังคับ ซึ่งได้แก่การจัดตารางเวลาอย่างละเอียดทั้งเวลาทำงานและเวลาพัก แรงงานที่ไม่ทำตามจะถูกหักค่าแรงหรือถึงขั้นถูกให้ออก อีกด้านหนึ่ง

ก็ใช้กลไกการให้รางวัล ด้วยการเพิ่มเงินพิเศษกรณีคนงานทำงานตรงตามกฎที่โรงงานวางไว้ นอกจากบทความนี้สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมที่เข้มงวดแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการจัดการเวลาในชีวิตของแรงงานที่จะอยู่รอดและสามารถระดับประคองทั้งชีวิตงานและชีวิตส่วนตัวไปพร้อมๆ กัน ในขณะที่มาร์กซ์กล่าวถึงการ “ขูดรีดตัวเอง” (self exploitation) ซึ่งเน้นเฉพาะการทำงาน อาจารย์นฤมลได้ชี้ให้เห็นว่าการนำเอามิติของวินัยทางเวลาและการจัดการเรื่องเวลามาใช้ จะทำให้เราเห็นกระบวนการสร้าง/ควบคุม แรงงาน และการต่อต้าน ต่อรองที่ชัดเจนขึ้น บทความยังได้อธิบายการจัดการกับ “ความรู้สึกแปลกแยก” (alienation) ของคนงาน ทั้งที่แปลกแยกจากกระบวนการผลิต จากเพื่อนร่วมงาน และจากสังคม การต่อต้านและต่อรองของแรงงานดำเนินไปพร้อมๆ กับการสร้างคุณค่าให้กับตนเองและสิ่งที่ตนเองทำ

แม้ว่าผู้ค้าหาบเร่จะไม่ใช้แรงงานที่อยู่ในระบบโรงงาน และดูเหมือนมีความเป็นอิสระมากกว่าแรงงานในโรงงาน แต่ก็ยังคงเสี่ยงไม่พ้นการควบคุมและการจำกัดโดยนโยบายรัฐ รศ.ดร.นฤมล นิราทร เสนอในบทความเรื่อง “การจัดการการค้าหาบเร่แผงลอยในกรุงเทพมหานคร: ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ” ถึงความไม่ลงรอยของนโยบายรัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 - ปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งมาตรการเชิงลบและมาตรการเชิงบวก อย่างไรก็ตาม จากข้อเท็จจริงที่ว่าภาครัฐเองมีหน่วยงานที่ทำงานในเรื่องนี้หลายหน่วย ทั้งที่อยู่ในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ จากการทำงานที่ผ่านมาอย่างยาวนานถึง 40 ปี สะท้อนให้เห็นว่าการประสานงานและการร่วมกันกำหนดแผนงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ จะทำได้ยาก แต่สิ่งที่น่าจะทำได้ยากกว่าคือการเปลี่ยนมุมมองและท่าทีที่ภาครัฐมีต่อแรงงานประเภทนี้ ประเด็นที่บทความนำเสนอไว้อย่างน่าสนใจคือ แทนที่จะมองการค้าหาบเร่จากมุมมองของการจัดการพื้นที่กรุงเทพฯ บทความนี้เสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่าหากเรามองประเด็นนี้โดยเน้นไปที่ตัวแรงงานเอง เราอาจปฏิบัติต่อการค้าลักษณะนี้ได้ดีกว่าเดิม เช่น มองผู้ค้าหาบเร่ในฐานะผู้ประกอบการที่มีความหลากหลายทั้งในแง่เงินทุน เงินออม เงื่อนไขทางครอบครัวที่ต่างกัน และมีความต้องการการสนับสนุนที่ต่างกันด้วย มองให้เห็นถึงผู้ค้าในฐานะเป็นผู้ลดปัญหาค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นของคนในเมือง เป็นต้น

ผู้ค้าหีบแร่แผงลอยส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่มาจากภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอีสาน แรงงานอีสานอีกส่วนหนึ่งเข้าไปทำงานในโรงงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ แต่ภาพที่เห็นในปัจจุบันคือ ชาวอีสานบางส่วนย้ายกลับบ้านเพื่อทำสวนยางพารา ผศ. ทรงชัย ทองปาน เสนอบทความเรื่อง “การเข้ามาของยางพาราและการกลับบ้านของครัวเรือนชาวนา: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาลุ่มน้ำห้วยคอง” ชี้ให้เห็นว่า แม้ยางพาราจะเป็นพืชชนิดใหม่ที่ทำให้ผู้ปลูกกลายเป็น “เศรษฐีใหม่” ได้ในเวลาไม่นานด้วยราคาขายที่ขึ้นสูงมากในช่วงที่ผ่านมา และความมั่นคงตลอดจนความสม่ำเสมอของรายได้ที่มีมากกว่าการทำนาหรือทำไร่ มันสำปะหลังเมื่อครั้งอดีต แต่กระบวนการผลิตทำให้ผู้ปลูกแทบไม่มีเวลาพัก ไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมกับชุมชน เพราะมีเวลางานและเวลาพักที่ต่างจากการทำงานเกษตรโดยทั่วไป กระบวนการผลิตแบบนี้ทำให้ผู้ผลิตห่างออกจากสังคม/ชุมชนที่ตนเองอยู่ แต่มีความสัมพันธ์ในครอบครัวที่มากขึ้น หลายครอบครัวที่สมาชิกพากันกลับมาทำสวนยางทั้งหมด ประเด็นที่น่าจะมีการถกเถียงต่อไปคือการทำสวนยางในลักษณะนี้จะเรียกว่าเป็น การกลับมาเป็นชาวนา (re-peasantization) หรือ การกลับมาของภาคเกษตร (re-agrarianization) ได้หรือไม่ เมื่อทั้งกระบวนการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และผลงการผลิต เปลี่ยนไปแล้ว ที่สำคัญคือการเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบชาวนาและแบบชุมชนเกษตร หรือเราควร จะเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า กระบวนการกลายเป็นกรรมกร (อีกครั้ง) ของชาวนา (re-proletarianization) เป็นกรรมกรที่ไม่ได้อยู่ใต้หลังคาโรงงานแต่อยู่ในสวนยางพาราบนที่ดินของตัวเอง ในบทความเรื่อง “คนชนบทอีสานกับการทำมาหากิน: ความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย” รศ. ดร. นภาพร อติวานิชยพงศ์ เสนอว่า สังคมอีสานยังคงมีความหลากหลายของชีวิตชุมชน ชีวิตครอบครัว การทำมาหากิน แม้จะมีอาชีพใหม่ๆ เกิดขึ้น แต่การใช้ชีวิตแบบเดิมก็ยังคงดำเนินอยู่ และนี่คือลักษณะเด่นของสังคมอีสาน

คำถามสำคัญประการหนึ่งคือเราจะอธิบาย “งาน” และ “คนทำงาน” ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบนี้ได้อย่างไร ทั้งงานในโรงงานของกรรมกร งานในไร่นาของเกษตรกร อีกทั้งการค้าขายย่อยของผู้ค้าหีบแร่แผงลอยที่คนทำงานอยู่ในสถานะก้ำกึ่งระหว่างการเป็นแรงงานและการเป็นผู้ประกอบการ กับงานที่ไม่ได้ผลิตสิ่งที่เป็น “วัตถุ” อย่างงานของศิลปินและคนทำงานสร้างสรรค์ ซึ่ง ดร. เก่งกิจ กิติเรียงลาภ เสนอในบทความเรื่อง “เราทุกคนคือศิลปิน: วัตถุ

ศึกษาว่าด้วยแรงงาน” บทความนี้อธิบายถึงการอยู่ในสถานะของแรงงานที่ถูกผลักไปอยู่ในระบบการจ้างงานอย่างยืดหยุ่น และอยู่ภายใต้การขูดรีดและกลไกการควบคุมของระบบทุนนิยม คนทำงานประเภทนี้ต่อสู้เพื่อเรียกร้องค่าแรง การประกันรายได้ จากงานที่เป็นการผลิตมูลค่าอีกประเภทหนึ่งและอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมที่ผู้เขียนเรียกว่า “ทุนนิยมความรู้”

นอกจากบทความ 5 บทความที่กล่าวถึงข้างต้น วารสารฉบับนี้ยังคงมีคอลัมน์ประจำ ซึ่งได้แก่ ผลงานของนักศึกษาในคอลัมน์เสียบเลาะห้องเรียน บทปริทัศน์หนังสือ และคอลัมน์เก็บตกจากงานสัมมนา ซึ่งมีเนื้อหาเชื่อมโยงกับบทความในฉบับ หัทยา รัตนานนท์ นักศึกษาปริญญาตรี สาขาวิชาการวิจัยทางสังคม คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ศึกษาความเหลื่อมล้ำกันของชีวิตและงานของผู้ช่วยพยาบาล ซึ่งเป็นบุคลากรทางการแพทย์ที่ถูกจัดอยู่ในระดับแรงงานไร้ฝีมือและมักถูกมองข้ามความสำคัญ ในบทความเรื่อง “ผู้ช่วยพยาบาล งานดูแลรักษาที่ถูกมองให้ไม่เห็น” หัทยาแนะนำเสนอตารางเวลางานที่แน่น ถูกจัดวางเป็นชั่วโมงต่อเนื่อง ภาระงานที่หนักไม่มีวันหยุดที่แน่นอน ลักษณะงานที่ต้องใช้ความละเอียดรอบคอบ อดทนกับคนไข้หลายประเภท ซึ่งมีความต้องการการดูแลที่ต่างกัน อีกทั้งงานนี้เป็นงานบริการที่ต้องอาศัยทั้งความรู้ทางการแพทย์และความใกล้ชิดที่จะต้องให้บริการเสมือนญาติ ซึ่งในบางกรณีสถานะทั้งสองนี้ทั้งขัดกันและเหลื่อมซ้อนกันด้วย ผู้ช่วยพยาบาลต้องเผชิญกับความกดดันในหลายรูปแบบโดยที่ค่าตอบแทนที่เป็นตัวเงินไม่อาจทดแทนได้ โลกในมุมมองของผู้ช่วยพยาบาลดูสดใสขึ้นเมื่อได้รับความรู้สึกขอบคุณและความเข้าใจของ ผู้ป่วย ส่วนโลกของคนทำงานในลักษณะที่หลากหลายจะเป็นอย่างไรต่อไป วชิรวิทย์ คงคาลัย ปริทัศน์หนังสือแปลเรื่อง ขบวนการในความเคลื่อนไหว: อีกโลกหนึ่งจะเป็นได้จริงหรือไม่ อธิบายถึงขบวนการทางสังคมใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา เป็นการเคลื่อนไหวที่มียุทธศาสตร์วิธีการและเป้าหมายต่างไปจากการเคลื่อนไหวแบบเดิมที่เน้นเรื่องการเรียกร้องผลประโยชน์ของชนชั้นตัวเอง แต่การเคลื่อนไหวใหม่นี้ให้ความสำคัญกับประเด็นที่กว้างกว่าเดิมคือ ครอบคลุมเรื่องเพศ อัตลักษณ์ และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้เขียนตั้งข้อสังเกตต่อขบวนการทางสังคมนี้ว่ายังคงพึ่งพิงกับสถาบันการเมืองแบบเก่าของขบวนการเคลื่อนไหว และการติดขัดกับกรอบคิดแบบเสรีนิยมใหม่ ถ้าเป็นเช่นนั้นการต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคมน่าจะมีกระบวนการอย่างไร

รายงานสรุปการสัมมนาเรื่อง “ความเป็นธรรมในสังคมไทย” จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 มีผู้ร่วมอภิปราย 4 ท่าน จาก 4 สาขาวิชา คือ ดร.เกษม เพ็ญภินันท์ สาขาปรัชญา ศ.ดร.เกษียร เตชะพีระ สาขารัฐศาสตร์ รศ.ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์ สาขานิติศาสตร์ และ ผศ.ดร. อนุสรณ์ อุณโณ สาขามานุษยวิทยา

เมื่อกล่าวถึง “ความเป็นธรรม” คนส่วนใหญ่ มักจะตีความ และเข้าใจว่าเป็นเรื่องของหลักเกณฑ์และข้อกฎหมาย โดยมีรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ที่สามารถดำเนินการตรวจสอบและตัดสินได้ว่าบุคคลใดสมควรจะได้รับความเป็นธรรม แต่แท้จริงแล้ว ประเด็น “ความเป็นธรรม” มีความซับซ้อนและสามารถมองได้หลายมิติ การทำความเข้าใจประเด็น “ความเป็นธรรม” จึงเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนและจำเป็นจะต้องได้รับการตีความ และทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนในสังคมโดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้สามารถอาศัยเป็นแนวทางในการปฏิบัติ อันจะนำมาสู่การสร้างสังคมที่มีความเสมอภาคมากยิ่งขึ้น

นักวิชาการทั้ง 4 ท่าน ได้พยายามชี้ให้เห็น “ความเป็นธรรมทางสังคม” จากหลากหลายมิติ โดยมิติด้านปรัชญาชี้ให้เห็นว่า ความเป็นธรรมทางสังคม เป็นเรื่องของความเท่าเทียมเที่ยงธรรมของทั้งสังคม ตลอดจนเป็นการวาง ‘บรรทัดฐาน’ ของความเป็นธรรมเพื่อคุ้มครองผู้ด้อยโอกาส โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเสมอภาคให้คนในสังคม ความเป็นธรรมจึงเป็นเรื่องของ “โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม” โดยมิติด้านรัฐศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าการสร้างความเป็นธรรมในสังคมไทยในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ทำหาย เนื่องจากเกิดปัญหาเส้นแบ่งระหว่างความยุติธรรมและความเป็นธรรมที่ไม่ชัดเจน ทั้งนี้นักนิติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่า ความยุติธรรมนั้นเป็นเพียงหนึ่งในคุณค่าที่กฎหมายต้องรักษา แต่ไม่ใช่คุณค่าทั้งหมดของกฎหมาย ปัญหาความเป็นธรรมทางสังคม จึงได้เคลื่อนมาสู่กฎหมาย และการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม อนึ่ง นักมานุษยวิทยาชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์ของกลุ่มคนในปัจจุบันมีความสับสนหลากหลาย เป้าหมายเรื่องความเป็นธรรม จึงไม่ใช่เพียงการเรียกร้องสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นการชี้ชวนให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายทางอัตลักษณ์ของกลุ่มคน ผ่านการเจรจาต่อรองในชีวิตประจำวันภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่หลากหลาย

สังคมประกอบด้วยผู้คนที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งด้าน วิธีการดำรงชีวิต
อัตลักษณ์ วัฒนธรรม และ ความเชื่อ มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะสร้างความรู้ ความเข้าใจ
ต่อคนกลุ่มต่างๆ และตั้งคำถาม ข้อสังเกต วิพากษ์ในทางวิชาการต่อการศึกษาประเด็น
เหล่านี้ การศึกษาเรื่อง “คนกับงาน” ซึ่งเป็นประเด็นหลักของวารสารฉบับนี้ เป็นอีกหนึ่งใน
ความพยายาม ที่จะตอบใจหทัยทางวิชาการนี้

นลินี ต้นธวนิตย์